
Dialogy zoufalců: poetika a struktury

Eva Niklesová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#448

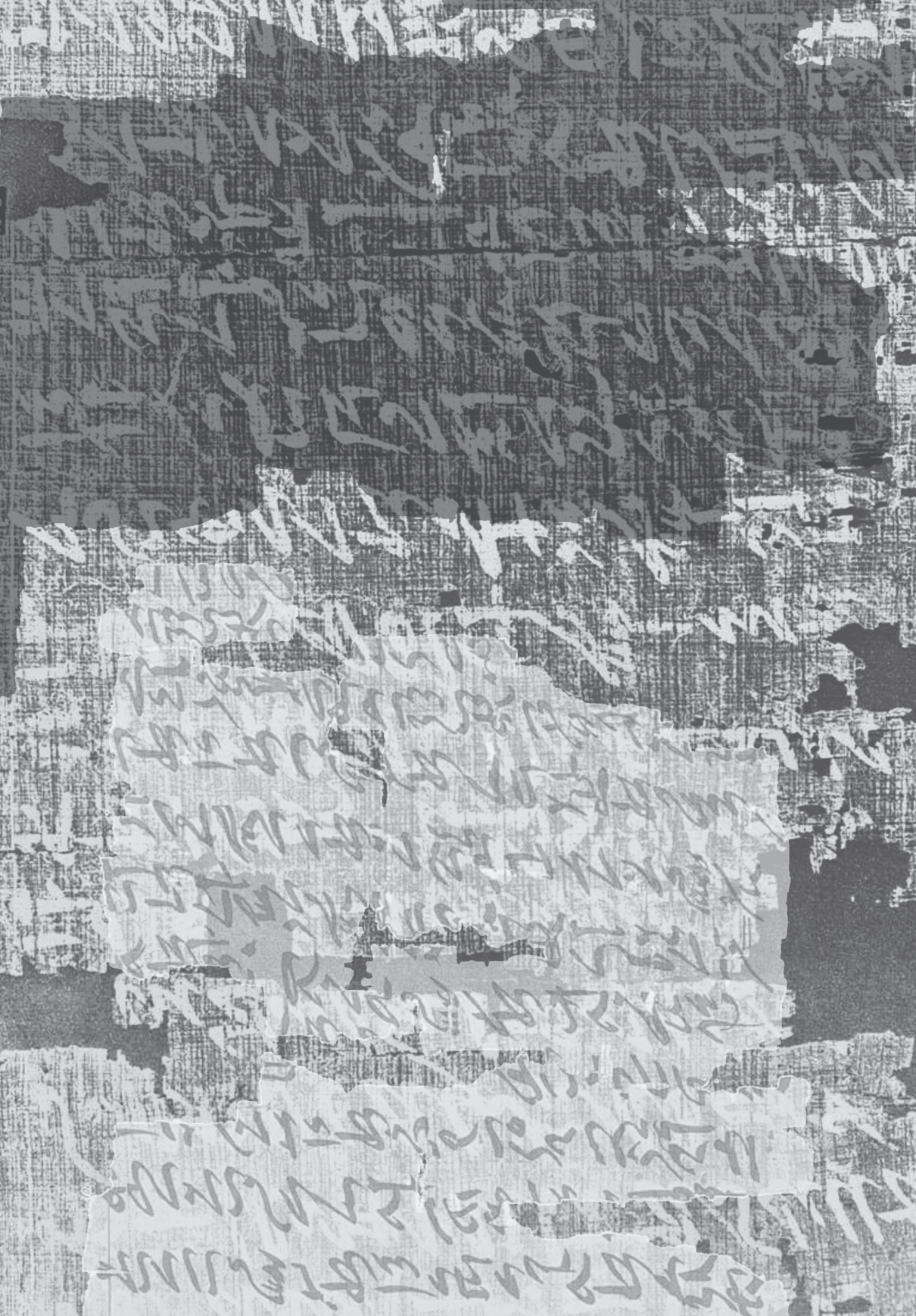

#448

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Dialogy zoufalců: poetika a struktury

(Dialogické texty o smyslu lidské existence
v nejstarších světových literaturách
a v literaturách středoevropského areálu)

Eva Niklesová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#448

BRNO 2016

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Niklesová, Eva

Dialogy zoufalců: poetika a struktury : (dialogické texty o smyslu lidské existence v nejstarších světových literaturách a v literaturách střeoevropského areálu) / Eva Niklesová. – Vydání první. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. – 192 stran. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; číslo 448)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-8321-9

821.412 * 821(5/6)*01 * 82*04/14“ * 82.091 * 82.05/.07 * 82.07 * (4-191.2)

- Dialog zoufalce se svým duchem
- Bible. Jób
- egyptská literatura
- starověké orientální literatury
- středověká literatura - Evropa střední
- literární vlivy
- literární komparatistika
- intertextualita
- interpretace a přijetí literárního díla
- monografie

821.09 - Literatura v různých jazycích (o ní) [11]

Ráda bych na tomto místě poděkovala prof. PhDr. Ivu Pospíšilovi, DrSc., který mi během psaní tohoto textu poskytoval cenné odborné rady a připomínky.

Velké poděkování patří také doc. PhDr. Danielu Bínovi, Ph.D., který mi rovněž věnoval mnoho času a invenčních myšlenek a kterému je tato kniha věnována.

Za podporu a povzbuzování děkuji v neposlední řadě své rodině a svým přátelům.

Recenzovali: prof. PhDr. Jiří Kraus, DrSc.
prof. PhDr. Vladimír Křivánek, CSc.

© 2016 Eva Niklesová

© 2016 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8716-3 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-8321-9 (brožovaná)

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/

CZ.MUNI.M210-8321-2016

OBSAH

Úvod	7
------------	---

Literární komparatistika – dialogičnost – pesimismus: vymezení problému

1. Genetický a typologický přístup ve vztahu k <i>Dialogu zoufalce a jeho duše</i>	15
2. Hypotéza – předpoklad výskytu tvarově příbuzných dialogických existenciálních textů napříč časem a prostorem	17

Staroegyptská literatura – *Dialog zoufalce a jeho duše*

3. <i>Dialog zoufalce a jeho duše</i> v dějinném a kulturním kontextu	25
3.1 Datace <i>Dialogu zoufalce a jeho duše</i> do období Střední říše	27
3.1.1 Souvislost První přechodné doby se staroegyptskou literaturou	28
4. Interpretační rámce <i>Dialogu zoufalce a jeho duše</i>	31
5. Analýza <i>Dialogu zoufalce a jeho duše</i>	35
5.1 Žánrové vymezení <i>Dialogu zoufalce a jeho duše</i>	36
5.2 Vymezení komparativních kritérií na základě stanovení dominantních literárních rysů <i>Dialogu zoufalce a jeho duše</i>	41
5.3 Vyvození závěrů z analýzy <i>Dialogu zoufalce a jeho duše</i> pro účely dalších komparací	73

Znovuvynořování struktur *Dialogu zoufalce a jeho duše*

6. Starověk – <i>Kniha Jobova</i>	77
6.1 Žánrové vymezení <i>Knihy Jobovy</i>	87
6.2 Komparace <i>Dialogu zoufalce a jeho duše</i> s <i>Knihou Jobovou</i> v rovině výstavbové, sémantické a stylisticko-poetologické	90
7. Starověk. Mezopotámská díla z okruhu tzv. <i>Hiob-Literatur</i>	101
7.1 Komparace <i>Člověka a jeho boha (Sumerského Joba)</i> s <i>Dialogem zoufalce a jeho duše</i>	102
7.2 Komparace <i>Babylónské theodicey</i> s <i>Dialogem zoufalce a jeho duše</i>	105
7.3 Komparace tzv. <i>Babylónského Joba (Ludlul bél némeqi)</i> s <i>Dialogem zoufalce a jeho duše</i> a s <i>Knihou Jobovou</i>	109
8. Středověké literární spory	112
8.1 Komparace <i>Dialogu zoufalce a jeho duše</i> s <i>Oráčem z Čech</i>	114
8.2 Výběr děl ke komparaci na základě intertextových odkazů na <i>Knihu Jobovu</i>	121
8.2.1 Staročeský spor <i>Tkadleček</i>	123
8.2.2 Komenského <i>Truchlivý</i>	131
9. „Za hranicemi tvaru“ (vybrané texty)	146
9.1 Kochanowského <i>Treny</i> – otázka spřízněnosti s vymezenou skupinou . .	147
9.2 Anonymní pozdněstředověká moralita <i>Everyman</i>	150
9.3 Shakespearův <i>Sonet</i> č. 66	155
9.4 Vybrané české texty	157
10. Závěrečné shrnutí	164
Summary	172
Seznam tabulek a schémat	179
Bibliografie	181
Příloha	191

ÚVOD

„Lidské dějiny jsou (...) nekonečným dialogem bytostí, společností a společností, civilizací a kultur. (...) Dialog v širokém slova smyslu, tedy jako konfrontace, byl hlavním hybatelem všech historických změn a (...) nutně předpokládá vítěze a poražené, ty, co svůj spor prohráli, a ty, co jej vyhráli – právě prostřednictvím navázaného dialogu.“¹

„Největší vzdálenosti, která nejvíce brání komunikaci a porozumění, možná není vzdálenost mezi zeměmi, nýbrž mezi epochami. A přece existují metafory, přirovnání, formy, které přetrvávají, které k nám doléhají přes tisíciletí a stále nám něco říkají.“²

Mezi nejstaršími slovesnými artefakty se vyskytuje staroegyptský text ojedinělých kvalit, *Dialog zoufalce a jeho duše*,³ který je recepčně působivý jak svou výrazovou

1 POSPÍŠIL, I. [b] Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi. *Opera Slavica*. 2009, 19, 1, s. 24.

2 GUILLÉN, C. Mezi jednotou a růzností: úvod do srovnávací literární vědy. 1. vyd.; Praha: Triáda, 2008.

3 S touto variantou českého překladu názvu se setkáváme v ŽABOVĚ výboru *Zpěvy Nilu: výběr z lyriky starého Egypta*. ŽÁBA, Z. *Zpěvy Nilu: výběr z lyriky starého Egypta*. Malá knižnice Orientu; sv. 11; Přel. Z. ŽÁBA, přebásnila V. KUBÍČKOVÁ; Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 7–13. Této varianty bude užíváno v celé publikaci. V dalších českých překladech tohoto díla se setkáváme s variantami *Staroegyptská rozmluva člověka odhodlávajícího se k sebevraždě s jeho duší* (LEXA, F. *Staroegyptská rozmluva člověka odhodlávajícího se k sebevraždě s jeho duší*. Topičův sborník literární a umělecký; 9; Praha: Nakladatel F. Topič, 1922, s. 357–371; LEXA, F. *Beletristická literatura staroegyptská*. Kladno: J. Šnajdr, 1923, s. 153–161); *Konec muže zklamaného životem* (LEXA, F. *Výbor ze starší literatury egyptské*. Praha: Šolc a Šimáček, 1947, s. 68–75), *Staroegyptský Rozhovor muže s jeho duší* (VACHALA, B. *Staroegyptský Rozhovor muže s jeho duší*. *Nový Orient*. 1982, 37, s. 281–283.), *Rozhovor muže s vlastní duší* (VACHALA, B. *Moudrost starého Egypta*. Praha: Knižní podnikatelský klub, 1992, s. 85–91; VERNER, M.; BAREŠ, L.; VACHALA, B. *Encyklopedie starověkého Egypta*. 1. vyd.; Praha: Libri, 2007, s. 409–410).

formou, tak tematickým zaměřením (spojení dialogických pasáží s lyrickými básněmi, forma literárního sporu, filozofická závažnost textu, otázka smyslu lidské existence).

Dialog zoufalce a jeho duše bývá některými badateli považován za text „mimořádný“ (BURKARD – THISSEN, 2007, s. 158),⁴ za „vrcholné literární dílo starověkého světa“ (DAVID, 2006, s. 149),⁵ za „mistrovské dílo starověké egyptské literatury“ (ALLEN, 2011)⁶ apod. Jedinečnost díla tkví ve šťastné volbě uměleckých prostředků, souvisejících s antropologickou konstantou, s obecnými principy lidství: s dialogičností, s hádkou, s rozpolceností lidské duše (já a „něco ve mně“), s návaly životního pesimismu, s úvahami o smyslu života a s myšlenkami na sebevraždu. Fascinace tímto jedinečným textem a proud otázek a úvah týkajících se možných analogií s díly vzniklými ve zcela jiných a o mnoho pozdějších údobích historicko-literárního vývoje, s texty „které se objevily v průběhu staletí na určitých místech a v určitých jazycích“ (GUILLÉN, 2008, s. 27) a jejichž vznik od sebe může dělit i několik tisíciletí, se stala motivací pro vznik této publikace.

Díky své recepční působivosti je zde *Dialog zoufalce a jeho duše* chápán jako prototypický textový model, na jehož základě je určována míra shody s podobnými dialogickými texty vzniklými zejména v nejstarších světových literaturách a v literaturách středoevropského areálu.

Nehledě na fascinaci *Dialogem zoufalce a jeho duše* bylo třeba učinit konečné rozhodnutí, zda bude moci být jeho český převod použit jako text prototypický.⁷ Otázka relevance práce s překladovým materiálem se několikrát stala předmětem rozpravy, při níž literární vědci shodně konstatovali neřešitelnost tohoto meto-

4 BURKARD, G.; THISSEN, H. J. *Einführung in die altägyptische Literaturgeschichte. Altes und Mittleres Reich. Einführungen und Quellentexte zur Ägyptologie*. 2. Auflage; Berlin–Münster: LIT Verlag, 2007.

5 DAVID, A. R. *Náboženství a magie starověkého Egypta*. 1. vyd.; Praha: BB/art, 2006.

6 Toto označení je součástí podtitulu publikace: ALLEN, J. P. *The debate between a Man and his Soul: a Masterpiece of Ancient Egyptian Literature*. Leiden–Boston: Brill, 2011.

7 Přípustnost volby takto „problematického“ textu jako prototypu byla v únoru 2011 během výzkumného pobytu na Univerzitě Justus-Liebig (Gießen) konzultována s německou literární historičkou, prof. COROU DIETL, která zde působí na Ústavu germanistiky. V rámci této odborné konzultace byla nastíněna možnost zvolení jiného prototypického textu, biblické *Knihy Jobovy*, která – jak bude později ukázáno – s *Dialogem zoufalce a jeho duše* vykazuje významné výstavbové, tematické i stylisticko-poetologické paralely. Následný příklon k tomuto postupu a přepracování původní koncepce sice znamenal větší jistotu ve smyslu práce s mnohokrát přeloženým a všeobecně známým literárním pramenem, podstata problému zkoumání překladového textu však vyřešena nebyla. Zároveň touto radikální změnou v metodologii došlo k posunu původního výzkumného záměru, neboť právě vědomí práce s jedním z nejstarších literárních pramenů pojednávajícím o smyslu lidské existence v případě *Dialogu zoufalce a jeho duše* a záměr srovnávání literárních prostředků, u nichž zcela chybí znalosti o autorovi a podmínkách vzniku textu s texty, u kterých znalosti o autorovi a o mimoliterárních faktorech nabývají konkrétnějších obrysů, bylo chápáno jako hlavní přínos této publikace. S cílem nastínění vývojové linie existenciálně zaměřených dialogických textů od dob nejstarších byl učiněn návrat k původní koncepci a *Dialog zoufalce a jeho duše* se stal operním bodem pro veškeré komparativní analýzy do této knihy zahrnuté.

dologického problému. Na jedné straně jde v případě staroegyptské literatury o cenná díla, jež při takovémto výzkumu nelze opomíjet, na straně druhé není dodržena filologická maxima v podobě práce s původní jazykovou verzí textu. Otázka práce s překladem, s „nejčastějším prostředníkem mezi jednotlivými literaturami“ (HRABÁK, 1976, s. 116),⁸ se stala klíčovým metodologickým problémem, neboť zejména s ohledem na hodnocení stylisticko-poetologických prostředků můžeme pouze porovnávat jednotlivé verze překladů a vyhodnocovat je na základě sekundární literatury. Narážíme zde na příznačný (a často zmiňovaný) problém literární komparatistiky, na otázku jazykové bariéry při využití textů, u nichž nelze v rámci literárněkomparatistického zkoumání trvat na dodržení filologické maximy. S ohledem na zachování odbornosti publikace při stanovování komparativních kritérií u *Dialogu zoufalce a jeho duše* bylo důsledně přihlíženo k přítomnosti sledovaného jevu ve všech použitých překladech tohoto díla. Analýza minuciózních stylisticko-poetologických prostředků byla dopředu vyloučena, neboť:

„Tlak jazykovej štruktúry originalu na preklad býva väčší na nižších rovinách (fonematickej, morfematickej, lexikálnej, syntaktickej) a slabne smerom k vyšším rovinám textu. Keďže téma v preklade nepodlieha zásadným zmenám, dá sa očakávať, že tento tlak bude relatívne najmenší na tematickej rovine.“ (POPOVIČ, 1975, s. 101)

Nejde však jen o aspekt práce s překladem, vyvstává před námi i obecný hermeneutický problém neznalosti recipientské konkretizace u textů vzniklých v dřívějších dobách, v dobách mimo naši aktuální životní zkušenost,⁹ neboť „hermeneutika, se svým pojetím kultury a celého lidského sociálního života vůbec jako komplexního, multiinterpretativního jevu“, zdůrazňuje nehotovost a problematičnost významu a rozumění“ (BÍNA, 2009, s. 102).¹⁰ V rámci této publikace tudíž vycházíme z toho, že:

„Cizojazyčnost představuje jen vystupňovaný případ hermeneutické obtíže, tj. cizosti a jejího překonání. Po pravdě jsou v též jednoznačně určeném smyslu cizí všechny ‚předměty‘, jimiž se zabývá tradiční hermeneutika. Napodobovací úloha překladatele není snad kvantitativně, nýbrž jen stupňovitě odlišná od všeobecné hermeneutické úlohy, kterou klade každý text.“ (GADAMER, 1970, s. 28)¹¹

8 HRABÁK, J. *Literární komparatistika*. 1. vyd.; Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976.

9 K formulování tzv. funkčně historického přístupu (zkoumání různého pojetí literárního díla v toku času) srov. např. OS'MAKOV, V. N. Ed. *Literaturnyje proizvedenija v dvizhenii epoch*. Moskva: Nauka, 1979.; OS'MAKOV, V. N. Ed. *Russkaja literatura v istoiko-funkcionalnom osvješčenii*. Moskva: Nauka, 1979.

10 BÍNA, D. *Literární komunikace v multimediální době*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 2009.

11 GADAMER, H.-G. Řeč jako médium hermeneutické zkušenosti. In SKOUMAL, A. Ed. *Překlad literárního díla: sborník současných zahraničních studií*. 1. vyd.; Praha: Odeon, 1970.

„Texty můžeme chápat jen tehdy, popíšeme-li jejich místo v životě nějakého jazykového a činnostního společenství, např. nějaké obce.“ (SCHAEFFLER, 2003, s. 107)¹²

„Je třeba odlišovat objektivní skutečnost od skutečnosti díla, fakt životní od faktu uměleckého: jiný byl Řím Caesarův a jiný je Řím Shakespearův. Součástí uměleckého díla je nikoliv skutečnost objektivní, ale autorova interpretace skutečnosti, a tu se také snaží vystihnout překladatel.“ (LEVÝ, 1998, s. 46)¹³

S obdobným problémem se setkáváme například i v oblasti vnímání hudby – jde o problematičnost konceptu tzv. autentické interpretace tzv. staré hudby (např. Bach). Vnímání zvuků – byť je jejich technické provedení stejné jako kdysi (stejně nástroje ze stejného materiálu apod.) – je v každé době jiné, neboť se mění okruh životní zkušenosti a s ním i estetické myšlení (neschopnost úplné koncentrace na jemné zvuky, možnost opakovatelnosti hudebního prožitku díky audiovizuálním nosičům apod.). Pokud bychom literárněkomparatistické zkoumání omezili pouze na práci s originálními texty, došlo by k významnému omezení možnosti poznání meziliterární výměny hodnot a meziliterární komunikace. Proto je třeba rozetnout tento gordický uzel a přiklonit se k následující myšlence:

„Překlad možno definovať ako špecifický kód, ktorého takmer výlučná funkčnosť spočíva v tom, že umožňuje mnohostrannú medziliterárnu výmenu hodnôt, medziliterárnu komunikáciu. Bez tohto komunikátu by nebolo možné uvažovať o medziliterárnom procese v plnom význame tohoto slova, preto polylingvismus alebo aspoň bilingvismus konzumenta slovesného umenia je doteraz preda len skôr výnimočným, ako zákonitým javom.“ (ĎURIŠIN, 1976, s. 34–35)¹⁴

Abychom mohli zvolit adekvátní způsob literárněkomparatistického náhledu, je v první části publikace¹⁵ vymezen okruh zkoumaného problému, zasazený do teoretického aparátu literární komparatistiky. Pozornost je věnována zejména genetickému a typologickému přístupu ve vztahu ke staroegyptskému *Dialogu zoufalce a jeho duše* a předpokladu výskytu kompozičně, stylisticky a sémanticky příbuzných artefaktů v různých pozdějších historických obdobích.

Druhý oddíl publikace je zaměřen na představení staroegyptského *Dialogu zoufalce a jeho duše*, pojednáno je o dataci díla, o dějinném a literárním kontextu

12 SCHAEFFLER, R. *Filosofie náboženství*. Vyd. 1.; Praha: Academia, 2003.

13 LEVÝ, J. *Umění překladu*. 3. upr. a rozš. vyd.; Praha: Ivo Železný, 1998.

14 ĎURIŠIN, D. *O literárných vztáchoch: sloh, druh, preklad*. 1. vyd.; Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976.

15 Současná podoba textu vychází ze stejnojmenné disertační práce, která byla v roce 2013 obhájena na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

a o interpretačních rámcích. Pozornost je dále věnována žánrovému vymezení *Dialogu zoufalce a jeho duše* a následnému stanovení komparativních kritérií.

Část třetí je věnována teoretickému vymezení textů, spadajících do okruhu tzv. *Hiob-Literatur*. V rámci tohoto oddílu je *Dialog zoufalce a jeho duše* komparován s *Knihou Jobovou* a s vybranými díly mezopotámskými.

Třetí oddíl pokračuje komparací *Dialogu zoufalce a jeho duše* se středověkými literárními spory, vzniklými zejména ve středoevropském areálu. Nastíněna je také možnost rozšiřování vymezené skupiny literárních děl o paralely, které vykazují shody pouze v dílčích oblastech. Tyto texty zde nazýváme *komunikáty na periferii tvaru*.

V závěru publikace je souhrnně pojednáno o příčinách vzniku a o produktivitě existenciálních dialogických literárních sporů v různých obdobích historicko-literárního vývoje.

Smyslem a současně cílem této publikace je vymezení komparativního jádra, skupiny textů, které budou vykazovat shody v rovině výstavbové, sémantické a stylisticko-poetologické, do níž bude možno přidávat díla další. Vytvoření takového průniku děl vzájemně si podobných může napomoci k rozšíření nadnárodního textového vzorce a k vytvoření modelu literárního interkulturního dialogu, aplikovatelného i na díla vzniklá mimo staroorientální a středoevropský rámec.

LITERÁRNÍ KOMPARATISTIKA –
DIALOGIČNOST –
PESIMISMUS:
VYMEZENÍ PROBLÉMU

1. GENETICKÝ A TYPOLOGICKÝ PŘÍSTUP VE VZTAHU K *DIALOGU ZOUFALCE* A JEHO DUŠE

Za jeden z obecných cílů literárněkomparatistického bádání můžeme považovat snahu o vymezení okruhů literárních děl, vzniklých ve zcela odlišných časových souřadnicích a dějinných údobích, u nichž je možno vypozaovat shodné prvky v rovině formální i obsahové:

„Cieľom literárnej komparatistiky je (...) poznanie typologickej a genetickej podstaty literárneho javu (...), odhalenie vnútorných zákonitostí, ktoré literárny jav charakterizujú ako konkrétny historický fenomén a zároveň ako jav vo všeobecnosti bez ohľadu na jeho určitú dejinnú podmienenosť. Túto úlohu možno splniť vtedy, ak spájame literárnohistorický prístup k skúmaniu literárneho faktu s literárnoteoretickým. Objektívna platnosť takto získaných záverov je pritom priamo úmerná okrem iného aj množstvu materiálu, ktorý podlieha zovšeobecneniu. Snaha o čo naobjektívnejšie závery vedie preto k prekročeniu hraníc národnej literatúry smerom k vyšším, tzv. medziliterárnym združeniam a v konečnom dôsledku k svetovej literatúre. Pri porovnávanom prístupe dochádza preto k zovšeobecňovaniu vývinových zákonitostí jednotlivých národných literatúr.“ (ĎURIŠIN, 1975, s. 68)¹⁶

V případě *Dialogu zoufalce a jeho duše* bohužel nemáme k dispozici žádné přímé doklady o známosti tohoto textu v jiných kulturách. Vzhledem k moderním archeologickým nálezům se stále více zohledňuje působení staroegyptské literatury na vývoj literatur dalších. Vezmeme-li v úvahu vyspělost a bohatost staroegyptské literatury,¹⁷ lze předpokládat, že sousední kultury se s díly staroegyptské literatury

16 ĎURIŠIN, D. *Teória literárnej komparatistiky*. 1. vyd.; Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975.

17 „Staroegyptská literatur jest skutečně hodnotná. V literárních dílech staroegyptských, novoegyptských a demotických (...) jest zastoupeno mnoho rozmanitých druhů literární tvorby; z prosy: povídka historická, tendenční, fantastická, pohádka, legenda, bajka alegorická, zvířecí, satira, prosvětlová, životopis, cestopis, literární polemika

seznamovaly a obohacovaly se o její myšlenkové bohatství, k čemuž se v českém vědeckém diskursu explicitně hlásí egyptolog LEXA, jenž text uvedl do českého povědomí:

„Po stránce formální, již řeč nejstarších zachovaných textů se projevuje jako řeč již dlouho literárně pěstovaná. V prose z dvacátého století př. Kr. nacházíme již téměř všechny tropy a figury, které známe z literatury řecké a římské. (...) Staroegyptská literatura působila na literatury cizí.“ (LEXA, 1947, s. 16–17)

Genetické hledisko ve vztahu k *Dialogu zoufalce a jeho duše* můžeme, byť s velkou mírou pravděpodobnosti, pouze předpokládat. Z tohoto důvodu je nutno volit přístup typologický, a to např. v souladu s poznámkou S. WOLLMANA:

„Podle způsobu kontaktu se mluví o kontaktologii nebo genetické komparatistice a typologii (podobnosti literárního typu, aniž by byl doložen konkrétní kontakt nebo genetická souvislost). Vzhledem k růstu typologických studií, které mohou srovnávat de facto všechno se vším, je asi správná poznámka Slavomíra Wollmana, syna Franka Wollmana, že způsob zkoumání je závislý na zjištění kontaktu: když se kontakt zjistí (například se ověří, že se spisovatelé znali, že četli svá díla a nebo se o nich dověděli pomocí prostředníka čili mediátora apod.), jde o kontaktologii neboli genetickou komparatistiku, pokud je kontakt nedoložitelný nebo nelze jej zatím doložit, volíme typologický přístup. Jinak řečeno: nemělo by se zkoumat typologicky, pokud je možné zjistit historicky ověřený kontakt a dojít tak ke genetické (vývojové) souvislosti.“ (POSPÍŠIL, 2009, s. 197)¹⁸

V intencích druhého základního literárněkomparatistického přístupu, typologického, očekáváme výskyt podobně zaměřených děl i ve zcela odlišných geografických a kulturních oblastech a přikláníme se k tomu, že:

„Analogie ‚typologického‘ rázu jsou často jen prvním signálem vzájemné spojitosti zkoumaných děl, která se později ukáže být konkrétnější. V takovém případě lze založit hypotetickou konstrukci systému na jejím typologickém určení. Nicméně je užitečné považovat takovou proceduru jen za první stupeň, neboť zkušenost ukazuje, že reálně existující mezinárodní literární systémy obvykle nejsou čistě ‚typologické‘, ale komplexní, že zahrnují relace typologického, kontaktologického i genetického rázu.“ (WOLLMAN, S., 1989, s. 113–114)¹⁹

„Aj pri typologickom porovnávanom výskume nemožno apriórne vylúčiť ani oblasť externých kontaktov a tobôž nie oblasť internokontaktov.“ (ĎURIŠIN, 1976, s. 74)

a zárodek dramatu vedle ukázek literatury mravoučné, náboženské a čarodějnické. Z poesie: básně meditační, didaktická, příležitostní, oslavná, hymnus, píseň milostná, vítězná, filosofická.“ (LEXA, 1947, s. 15–16)

18 POSPÍŠIL, I. [a] Literární komparatistika: lákavá inovace, kvalitní tradice. *Stil*, 2009, 8, 8, s. 189–208.

19 WOLLMAN, S. *Česká škola literární komparatistiky: Tradice, problémy, přínos*. Acta Universitatis Carolinae. Philologica, Monographia; 98/1987; 1. vyd.; Praha: Univerzita Karlova, 1989.

2. HYPOTÉZA – PŘEDPOKLAD VÝSKYTU TVAROVĚ PŘÍBUZNÝCH DIALOGICKÝCH EXISTENCIÁLNÍCH TEXTŮ NAPŘÍČ ČASEM A PROSTOREM

V této publikaci nazíráme na *Dialog zoufalce a jeho duše* jako na slovesný artefakt, v němž jsou literárně ztvárněny jevy a témata všem lidem společná. Z tohoto důvodu by zde měl fungovat princip tzv. *psychologického paralelismu*, související s všeobecnými vlastnostmi lidské psychiky, jež VESELOVSKIJ označuje jako „*schematické formuly zobrazenia skutočnosti*“ a které „*odrážajú bezprostredné pozorovania a dojmy človeka pri jeho styku s prírodou a s najbežnejšími opakujúcimi sa javmi skutočnosti*“. (VESELOVSKIJ, cit. dle ĎURIŠIN, 1975, s. 33–34)

Předpoklad výskytu tvarově příbuzných dialogických textů napříč časem a prostorem vychází z několika vzájemně se prostupujících aspektů *Dialogu zoufalce a jeho duše*. Aspektem dominantním je dialogický charakter díla. Zde vycházíme z předpokladu, že právě dialogická forma literárního vyjádření bude vždy čtenářsky přitažlivá, poutavá a živá, neboť odráží to, co je všem lidem společné – předpoklad adresáta u každého dialogu, myšlení orientované na dialog, a to v duchu známé BACHTINOVY teze o tom, že *dialog předchází jazyku*. Opřeme-li se o další známou myšlenku, dle níž se „*řeč neuskutečňuje ve výrocích, nýbrž jakožto rozhovor*“²⁰ a budeme-li souhlasit s tím, že řeč se „*naplňuje*“, stává se celistvou, smysluplnou a *opravdovou* pouze za předpokladu, jsou-li její elementy součástí přinejmenším dialogu, představuje zahájení dialogu plnohodnotné uskutečnění řečového aktu a zároveň naplnění jednoho z nezbytných předpokladů plnohodnotného bytí člověka: uspokojení touhy po aktivní účasti v rozličných komunikačních situacích, ukojení lidského bažení po názorovém střetu, po „*dialogickém účastenství*“, neboť „*jedině stykem, vzájemným jed-*

20 GRONDIN, J. *Úvod do hermeneutiky*. Oikúmené; 1. vyd.; Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 150.

náním člověka s člověkem se nachází, člověk v člověku 'jak pro druhé, tak pro sebe sama'. (BACHTIN, 1971, s. 337)²¹

„Dialog je (...) existenciální lidskou potřebou: člověk nemůže být sám, chce diskutovat, zúčastnit se střetu, spolupracovat, chce si do toho druhého ‚píchnout‘, a to různými prostředky: tím si vlastně ověřuje i svou existenci a svou identitu.“ (POSPÍŠIL, 2006, s. 8)²²

Dialogičnost dle některých koncepcí představuje základní předpoklad lidského myšlení a jazyka:

„K hypotéze dialogičnosti můžeme dále uvést následující. Dialogičnost se vyvinula v antropogenezi, historii a kultuře. To znamená, že lidské myslí nebyl během fylogeneze a sociokulturního vývoje implantován jen individuální biologický a obecný kognitivní systém (ať už je to cokoli), ale také dialogičnost. Vyslovme hypotézu, že lidské myšlení a jazyk jsou generovány dialogičností.“ (MARKOVÁ, 2007, s. 15)²³

Dialogičnost je v rámci teorie sociálního poznání, založené na dialogičnosti a na teorii sociálních reprezentací, chápána jako vrozený prvek lidské povahy, který je *„stejně tak součástí lidské povahy jako biologické a kognitivní univerzálie“*. (MARKOVÁ, 2007, s. 127)

Druhým aspektem *Dialogu zoufalce a jeho duše*, který chápeme jako předpoklad výskytu podobně zaměřených textů v pozdějších obdobích a v geograficky a kulturně vzdálených oblastech, je převažující pesimistické (existenciální) ladění textu. Přestože si přítomnost pesimistických myšlenek v literárních textech možná primárně spojujeme s filozofií pesimismu a existence, s texty SCHOPENHAUEROVÝMI, KIERKEGAARDOVÝMI, NIETZSCHOVÝMI, CAMUSOVÝMI a dalšími, vycházíme z předpokladu, že:

- pesimismus a existenciální tematika představuje antropologickou konstantu,
- jistý základní skepticismus či pesimismus je lidem vlastní,
- jeho literární ztvárnění můžeme očekávat v textech celého světa.

Sám staroegyptský *Dialog zoufalce a jeho duše* je dokladem toho, že již od nejstarších dob se bolestné vědomí o krutosti lidské existence transformovalo v expresivně laděné literární líčení zoufalství a beznaděje s následným vyslovením

21 BACHTIN, M. M. *Dostojevskij umělec: K poetice prózy*. 1. vyd.; Praha: Československý spisovatel, 1971.

22 POSPÍŠIL, I. *Střední Evropa a Slované: (problémy a osobnosti)*. 1. vyd.; Brno: Masarykova univerzita, 2006.

23 MARKOVÁ, I. *Dialogičnost a sociální reprezentace: dynamika myslí*. 1. vyd.; Přel. H. ŠOLCOVÁ z Dialogicality and social representations; Praha: Academia, 2007.

otázky, jejíž zodpovězení má – ve chvílích, kdy se tělesná a/či duševní muka stávají nesnesitelnými – vyřešit primární existenciální dilema: je za nepříznivých životních okolností lepší žít, či se životem skoncovat?

Prvek zoufalství a pesimismu je obsažen také v literatuře sumersko-akkadské, o čemž pojednává mj. proslulý *Epos o Gilgamešovi*, umělecké ztvárnění následující myšlenky:

„Vědomí o nelítostném a neodvolatelném lidském osudu (...) doléhá od pradávna na lidskou mysl a od pradávna, od doby krále sumerského města Uru, bájněho Gilgameše, také člověk hledá cestu, jež by vedla mimo smrt, cestu, na níž by ho nepotkala nemoc, vyhnulo se mu stáří a nestihl ho zármutek ze ztráty nejbližších. Elixír života, lék proti tělesné smrti, nalezen nebyl, lidstvo si muselo přiznat, že fyzické nesmrtelnosti nelze dosáhnout, utopickými se ukázaly představy o světech, v nichž se neumírá a v nichž není bolesti, nemoci, nemohoucnosti a zármutku.“
(NECHUTOVÁ, 1995, s. 7)²⁴

Texty sumersko-akkadské literatury však současně obsahují unikátní způsob vypořádání se s návaly životního pesimismu – negativismus může být překonán jediným šťastným okamžikem, pro který stojí za to žít. Chuť k žití (*Lebenslust*) a radost ze života, přestože většinou trvá jen krátce, může vyvážit všudypřítomnost špatnosti a mrzkosti. Tento způsob uvažování je přítomen v níže uvedené sumersko-akkadské skladbě, „*kteřá bývá nazývána ‚baladou o hrdínech zaslých dnů‘ a jež je snad prvním dokladem literárního zpracování později oblíbeného tématu ‚ubi sunt‘. (...) V závěru je (...) jmenována bohyně Siraš, bohyně piva, jejíž nápoj měl rozptýlit smutek a zasloužit se o trochu radosti v prchavém životě lidském.*“²⁵

Celý život je (jenom) oka mžik.

Copak život bez radosti je něco víc než smrt?

Mladíku, o bohu tvém tě náležitě zpravím.

Zanech nářku, vyžeň (ho), pohrdej mrtvolným tichem!

Za jeden radostně prožitý den ať přijdou dny třiceti šesti tisíců let mrtvolného ticha!

Copak život bez radosti je něco víc než smrt?

*Jak ze (svého) syna nechť bohyně Siraš z tebe se těší!*²⁶

Jako poslední příklad výskytu existenciální tematiky v nejstarších dílech světové literatury uvedme způsob uvažování o lidské existenci ve staroindickém textu *Maitrájanjópánišad*:

24 NECHUTOVÁ, J. *Úděl a útěcha*. 1. vyd.; Heršpice: EMAN, 1995.

25 *Epos o Gilgamešovi*. Mythologie; 1. vyd.; Praha: NLN, 2003, s. 15.

26 *Ibidem*, s. 16.